

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЛИТВИНЧУК ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК: 161.201.3:165.241(043.3)

**ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА МАРГІНАЛЬНОГО ІНДИВІДА:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Муляр Володимир Ілліч
Житомирський державний
технологічний університет,
завідувач кафедри
гуманітарних і соціальних наук.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Полисаєв Олександр Павлович,
Національний авіаційний університет,
професор кафедри політології та
соціальних технологій;

кандидат філософських наук
Червона Леся Миколаївна,
Інститут вищої освіти НАПН України,
старший науковий співробітник
відділу соціальних проблем вищої освіти
та виховання студентської молоді.

Захист відбудеться 12 вересня 2014 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 6 серпня 2014 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. П. Кивлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останнє століття в життєдіяльність сучасної людини стрімко ввійшло явище маргінальності. Поступово, набуваючи все нових і нових обертів, воно виросло до розмірів важливого суспільного феномену, а кілька останніх десятиків років увірвалося в життя людей, ставши суттєвою ознакою й важливою тенденцією розвитку сучасного світу. Пояснення цьому знаходиться, насамперед, у прискоренні (ушвидженні) темпів життя сучасної людини, яке, ущільнюючи соціальний час і розширюючи соціальний простір її буття, якісно загострює питання адаптації людини до швидкозмінюваних умов життя. Маргінальність виникає як наслідок втрати людським індивідом такої адаптації, а відтак, виштовхування його на край, межу або навіть за межі соціокультурного стандарту. На тлі зростання темпів життя маргінальність посилюється і все менше шокує своєю незвичайністю, однак були часи, коли маргінали викликали яскраво виражене негативне ставлення до себе. Сьогодні маргінальне – суттєва ознака часу.

Не менш важливою проблемою сучасної людини є феномен ідентичності. Адже кожен людський індивід тією чи іншою мірою усвідомлює себе як окремішність, своєрідність, неповторність, індивідуальність. З іншого боку, будь-який індивід інтегрований у певну соціальну спільність, а тому прагне ідентифікувати себе в її рамках, не порушуючи, а навпаки, розгортаючи власне ество, самість, яка виражається ідентичністю як адекватною, системоутворювальною якістю індивіда, що розгортається ним у відповідних соціокультурних умовах. І чим цей збіг точніший, тим більше ідентичність індивіда реалізовується, а сам індивід виступає як адекватний соціокультурним стандартам соціальний суб'єкт.

Проблема ідентичності для індивіда виникає тоді, коли в силу різних причин порушується адекватність ества, самості індивіда, тобто його ідентичності та зовнішніх умов життєдіяльності. За таких обставин виникає загроза для індивіда повною мірою втілювати власне «Я», що виражається як криза ідентичності. Однак порушення балансу людського «Я» та соціокультурних умов життєдіяльності індивіда виявляється для останнього як маргінальна ситуація. Таким чином, ідентичність та маргінальний індивід – це органічно пов'язані між собою явища. Ось чому проблема ідентичності виступає не тільки супутником маргінального індивіда, але й стрижневою проблемою його буття. Очевидно, що в сучасних умовах вона набуває особливої актуальності.

Ідентичність як проблема маргінального індивіда набуває особливої актуальності в сучасній Україні. Українське суспільство, поступово включаючись у загальносвітові процеси, отримує маргінальність як ознаку сучасного світу. Крім того, Україна зазнає трансформацій, зумовлених державною самостійністю й необхідністю глибокої модернізації всіх сфер життя. Цей процес іде болісно, великі маси людей опиняються за межею нових суспільних реалій. Створюється типова маргінальна атмосфера, де питання ідентичності починають загострюватися особливим чином. Безумовно, такі процеси не можуть пройти повз увагу науки, зокрема соціально-філософської,

яка покликана надати ідентичності як проблемі маргінального індивіда відповідного статусу в теорії.

Стан наукової розробки теми. Основоположником спеціальних досліджень маргінальності та маргінальної людини став американський дослідник Р. Парк, який у 1928 році вперше вжив термін «маргінальна людина» («Людська міграція і маргінальна людина»). У подальшому ідеї Р. Парка розвинув Е. Стоунквіст, який роботою «Маргінальна людина» (1961 р.) завершив формування американської, в цілому культурологічної моделі маргінальності.

У середині 50-х років минулого століття почала складатися теорія соціально-структурної маргінальності, найбільш поширена в західноєвропейському науковому просторі. Найвідомішими її представниками були А. Фарж (Франція), Я. Шгумський (Польща) та Б. Манчіні (Італія). На відміну від американських дослідників, які під маргінальною людиною розуміють її проміжний стан, завдяки цьому її роздвоєння, європейські дослідники більше наголошують на край, рубіж, межу знаходження індивіда, що характеризує його повне декласування.

У вітчизняний соціально-філософський простір тема маргінальності почала проникати на зламі 80–90-х років минулого століття. Серед фундаторів цієї проблематики варто назвати В. Полякова, Є. Рашковського, Є. Старікова, М. Тьомкіна, В. Шапінського, Б. Шапталова та ін. Друга хвиля досліджень припадає на першу третину 90-х років минулого століття. Вона відобразилася в наукових розвідках О. Атояна, С. Кагермазової, К. Феофанова, Н. Фролової. Нарешті, третя хвиля почалася з кінця 90-х років минулого століття й триває до сьогодні. Серед відомих дослідників – Ю. Бродецька, А. Маслов, В. Муляр, І. Попова, Є. Садков, М. Шульга тощо.

Достатньо широку джерельну базу має й проблема ідентичності. У соціології активно досліджували тему особистості та соціальної ідентичності, а також проблеми впливу соціального середовища на механізми ідентифікації. Назвемо Е. Гідденса, Е. Гоффмана, І. Кона, Дж. Марсію, Дж. Міда, А. Турена, В. Ядова та ін. Ідентичність широко представлена в роботах А. Адлера, Л. Виготського, Е. Еріксона, В. Мухіної, С. Рубінштейна, З. Фрейда, К. Хорні, Т. Шибутані тощо. Методологічний вимір ідентичності знайшов своє відображення в дослідженнях Т. Адорно, Р. Баумайстера, Т. Воропая, Г. Гнатенка, Н. Костенко, В. Малахова, В. Павленка, В. Федотової, Ю. Хабермаса, В. Хесле тощо. Найрізноманітнішим аспектам ідентичності (національній, соціальній, етнічній, гендерній, особистісній і т. д.) присвячені роботи таких авторів, як К. Богомаз, І. Головнєвої, М. Козловця, Н. Конюх, Р. Мейєра, Л. Нагорної, Е. Сміта, С. Холла, Д. Якобса та ін.

Незважаючи на широку представленість у науковій літературі маргінальності й ідентичності як окремих феноменів, наукових розвідок про їхній внутрішній зв'язок практично немає. Один із винятків – стаття українського дослідника М. Шульги, який актуалізує тему ідентичності як проблему маргінального індивіда.

Загальнометодологічною основою дисертації стали роботи вчених, присвячені фундаментальним проблемам людини, індивіда, особистості. Це

праці В. Андрущенка, В. Беха, Л. Губерського, В. Кременя, М. Лукашевича, М. Михальченка, В. Пазенка, Т. Розової, В. Шинкарука та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи безпосередньо пов'язана з науково-дослідною темою кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних знань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 року та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 22 грудня 2006 року, протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року).

Мета дослідження полягає в актуалізації та соціально-філософській концептуалізації ідентичності як проблеми маргінального індивіда. Реалізація цієї мети зумовила постановку і теоретичне вирішення таких завдань:

- обґрунтувати маргінальність як суттєву ознаку сучасного світу й важливу тему соціальної філософії;
- показати органічний взаємозв'язок явищ маргінального індивіда та його ідентичності, визначити останнє в якості стрижневої проблеми маргінального індивіда;
- розкрити сутність ідентичності маргінального індивіда, сформулювати її поняття;
- здійснити аналіз головних вимірів ідентичності маргінального індивіда;
- проаналізувати стан маргінальних процесів у сучасній Україні;
- розкрити основні контексти ідентичності маргінала в українському суспільстві.

Об'єкт дослідження – маргінальний індивід у його цілісній життєдіяльності.

Предмет дослідження – ідентичність маргінального індивіда в її соціально-філософському та теоретико-методологічному осмисленні.

Методологічні основи дослідження зумовлені особливостями об'єкта й предмета дослідження, багатовимірністю явища ідентичності маргінального індивіда, тобто підходом, що спирається на такі принципи наукового дослідження, як об'єктивність, цілісність і системність, а також на комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Це дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність отриманих результатів. Системний метод дав можливість розглядати ідентичність будь-якого людського індивіда, зокрема й маргінального, як стрижневу, системоутворювальну якість індивіда, що надає життєвого смислу й цілісності всій сукупності його людських сил. Метод єдності історичного та логічного використано під час аналізу методологічних засад дослідження ідентичності маргінального індивіда й визначення основних періодів її наукових розвідок. Порівняльний метод широко залучено в процесі аналізу сутнісних характеристик явищ маргінального індивіда та ідентичності для визначення

поняття ідентичності маргінального індивіда. Цьому також сприяло застосування герменевтичного підходу, що дозволив проникати в сутність та зміст ідентичності, маргінальності, маргінального індивіда. Свою роль відіграли й такі методи, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, вимірювання тощо.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено спробу актуалізації та соціально-філософської концептуалізації ідентичності як проблеми маргінального індивіда в її соціально-філософському й теоретико-методологічному осмисленні.

Вперше:

- концептуалізовано ідентичність як проблему маргінального індивіда у якості важливого напрямку соціально-філософських досліджень життєдіяльності людського індивіда;

- доведено органічний взаємозв'язок явищ маргінального індивіда з його ідентичністю, останню визначено в якості стрижневої проблеми маргінального індивіда. Показано, що головною загрозою індивіда в маргінальному стані є втрата власного «Я», його єства, самості, що виражається кризою ідентичності – таким станом індивіда, коли внутрішня композиція його людських сил (ідентичність) стає неадекватною соціокультурному стандарту, у який потрапляє індивід. Відбувається переформатування, перебудова, навіть руйнування вказаної композиції, індивід уходить у маргінальний статус і шукає шляхи подальшого функціонування: від заглиблення в маргінальність до набуття нової якості ідентичності і таким чином виходу зі статусу маргінала;

- розкрито сутність ідентичності маргінального індивіда, сформульовано її поняття. Доведено, що сутність маргінального індивіда виражає змінність, нестабільність, перехідність, тоді як сутність ідентичності – тягловість, континуальність, постійність. Ця, на перший погляд, логічна несумісність насправді дає маргінальному індивіду, з одного боку, потенціал гнучкості та вдосконалення, яким володіє ідентичність, з іншого – потенціал соціально-нормального індивіда, яким володіє маргінал завдяки соціальній пам'яті про себе як про соціальний суб'єкт, котрий до набуття маргінального статусу функціонував у рамках соціокультурних умов, адекватних для його ідентичності. Отже, ідентичність маргінального індивіда – це філософське поняття, що фіксує субстанційну, внутрішньодетерміновану якість маргінала, який, зберігаючи природно-фізіологічні основи свого функціонування, зазнає корінних трансформацій соціальної складової такого функціонування внаслідок набуття маргіналом статусу людського індивіда, що перебуває на зламі соціокультурних стандартів або поза ними й своєю життєдіяльністю та внутрішньою структурою людських сил відображає особливості кожного з них, не належачи повністю до жодного.

Уточнено:

- розуміння маргінальності як суттєвої ознаки сучасного світу та важливої теми соціальної філософії. Доведено, що об'єктивною причиною маргінальності в історичному аспекті є прискорення історії, яке, ущільнюючи соціальний час і розширюючи соціальний простір, зумовлює періодично

наростаючі напруження цивілізації, що якісно загострюють проблему пристосування людини до швидкозмінюваних умов життя. Утрата такої адаптації веде до виштовхування людського індивіда на край, межі або навіть за межі соціокультурного стандарту, а відтак, до виникнення маргіальності. У сучасному світі внаслідок зростаючих соціальних трансформацій маргіальність перетворюється в суттєву ознаку часу, а тому – важливу проблему соціальної філософії;

- головні виміри ідентичності маргіального індивіда – укоріненість у бутті (буттєве стояння) та самореалізація особистості. Перше актуалізується в контексті особливостей сучасного світу (прискорення темпів розвитку, асинхронність, розірваність, подрібненість та ситуаційність, калейдоскопічність) і наслідків буття маргінала в ньому (світоглядна розгубленість, утрата потенціалу живучості, адаптації до постійних суспільних перетворень), а відтак – вимоги будувати власне життя поза цілісністю світу, але в рамках внутрішньої цілісності свого «Я». Буттєве стояння виступає в ролі світоглядно-сислової основи пошуку та збереження маргіальним індивідом своєї ідентичності. Самореалізація особистості – це діяльнісний спосіб функціонування ідентичності маргіального індивіда. Такою вона є завдяки тому, що актуалізує проблему буттєвих цінностей, які становлять стрижень ідентичності людини. Ключова мотиваційна сила самореалізації – її потреба, що характеризується полівалентністю, заміщенням і кумуляційним характером;

- сутність та поняття маргіального індивіда;

- основні контексти ідентичності маргінала в українському суспільстві.

Доведено, що аналіз історичних, духовно-світоглядних, морально-етичних, навіть своєрідних історико-генетичних контекстів українця дає право кваліфікувати його як людину, яка за своєю суттю є маргіальною. Це проілюстровано дослідженнями стану спільної ідентичності сучасних українців протягом усіх років незалежності. З іншого боку, процеси останнього часу, пов'язані з Революцією Гідності, окупацією Криму та російською агресією проти України, спричинили потужні зрушення в пріоритетах українців, зокрема у вимірах їх просторово-територіальної, громадянської, державницької ідентичності, усвідомлення ними європейського майбутнього України.

Набуло подальшого розвитку:

- аналіз стану маргіальних процесів у сучасній Україні. Обґрунтовано два стандарти входження українського соціуму в маргіальні процеси – загальносвітовий і суто український. Їхня відмінність – у рівні чутливості до постійних трансформацій як ознаки часу та маргіалізації багатьох (практично всіх) сфер життєдіяльності людини. Основними факторами маргіальних процесів в Україні є: структурні зміни в суспільному житті; утрата значущості та функцій колишніх суспільних інституцій, які «цементували» явище ідентичності; розрив із власною культурною спадщиною; накладання соціальної та вікової криз у молоді й людей похилого віку; безробіття; масові міграції людей тощо. Це створює об'єктивні підстави поступової або швидкої загрози руйнування або навіть втрати людиною власного «Я», що виступає стрижневою проблемою сучасного українського маргінала.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в актуалізації та соціально-філософській концептуалізації ідентичності як стрижневої проблеми маргінального індивіда. Матеріали й висновки дисертації дають цілісне уявлення про методологічні засади вивчення ідентичності маргінального індивіда в соціальній філософії, його сутність та поняття, головні виміри. Показано також особливості маргінальних процесів у сучасній Україні та основні контексти ідентичності маргінала в українському суспільстві.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформовані в ній положення, ідеї та узагальнення можуть використовуватися для стратегії і тактики реформ, що відбуваються в нашому суспільстві; для уточнення й кореляції державної політики в сфері забезпечення прав і свобод українців; у навчальному процесі під час викладання курсів соціальної філософії, філософії історії, аксіології, політології, спецкурсів та проблемно орієнтованих курсів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на 13 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна наукова думка – 2011» (Миколаїв, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми культурної ідентичності: минуле і сучасне діалогу культур» (Острог, 2012); Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji «Perspektywy rozwoju nauki we współczesnym świecie» (Краків (Польща), 2012); Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji «Wpływ badań naukowych» (Бидгощ (Польща), 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільно-політичні та соціокультурні процеси в Україні та світі» (Київ, 2013); Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji «Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku» (Закопане (Польща), 2013); Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji «Współczesne tendencje w nauce i edukacji» (Варшава (Польща), 2014).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 21 публікації, із них 8 статей – у фахових виданнях із філософських наук. Шість розвідок вийшло друком у закордонних виданнях, зокрема 1 – фахова стаття (Баку), 5 – тези наукових конференцій (Польща, Росія). Усі публікації одноосібні.

Структура дисертації та обсяг роботи зумовлені метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (семи підрозділів), висновків та списку використаної літератури (263 позиції). Загальний обсяг дисертації становить 178 сторінок, основна частина роботи – 155 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження, визначено дослідницькі завдання та наукову новизну, показано методологічні основи дослідження, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, їх апробацію.

Перший розділ – «Методологічні засади дослідження ідентичності маргінального індивіда в соціальній філософії» – вирішує два завдання:

обґрунтування маргінальності як суттєвої ознаки розвитку сучасного світу і важливої проблеми соціальної філософії; доведення органічного взаємозв'язку явищ маргінального індивіда та його ідентичності, визначення останнього в якості стрижневої проблеми маргінального індивіда.

Висхідна ідея *підрозділу 1.1.* – «*Маргінальність – суттєва ознака сучасного світу і важлива тема соціально-філософського дослідження*» – розуміння людської історії як процесу зміни різних соціокультурних епох, які характеризуються набором певних ознак, що їх ідентифікують, і розгортаються в певному просторово-часовому вимірі. Аналізуючи праці відомих дослідників людської історії (К. Поппера, П. Сорокіна, А. Тойнбі, О. Шпенглера, К. Ясперса), доходимо висновку про актуалізацію в контексті явища маргінальності так званого напруження цивілізації (К. Поппер), як глобального виклику людській спільноті й вираження найвищого загострення провідної суперечності людського буття: між наявним станом життєдіяльності і гострою необхідністю подолати цей стан як такий, що гальмує поступ уперед. Такі напруження відбуваються в людській історії постійно, як тільки вказана вище суспільна суперечність досягає межі, за якою виникає потреба в її розв'язанні.

Вищесказане актуалізує питання внутрішнього механізму попперівського напруження цивілізації, яке пов'язуємо з ключовою ідеєю А. Тойнбі – ідеєю історичного процесу як постійної взаємодії, сутички, боротьби людських сил, а відтак, розуміння історії як механізму «Виклику – і – Відповіді». Виклик несе в собі потенцію нових соціокультурних стандартів, на які людина має дати Відповідь. Виклик кардинально змінює місце й статус людини в суспільній структурі, унаслідок чого вона опиняється «не на своєму місці», тобто почуває себе незручно, невпевнено. Створюється ситуація, коли певна частина людей не встигає адаптуватися (здійснити Відповідь) до нових умов (до Виклику) і виштовхується на край, межу або навіть за межі нового соціокультурного стандарту. Так виникають типові маргінальні умови і явище маргінального індивіда.

У дисертації доведено, що вищесказане набуває особливої значущості в умовах постійного прискорення (ушвидшення) історії – однієї з визначальних тенденцій сучасного світу. Враховуючи цей факт, робимо висновок про тенденцію зростаючих напружень цивілізації, які проявляються в наш час у вигляді постійних суспільних трансформацій. Це зумовлює відповідне зростання маргінальності як такої й збільшення кількості маргінальних індивідів. Тому сьогодні маргінальне перестало шокувати суспільство, як це було в попередні епохи, а перетворилося на суттєву ознаку часу, а відтак стало важливою проблемою науки, зокрема соціальної філософії.

Вперше до наукового аналізу маргінального індивіда вдався американський дослідник Р. Парк – один із лідерів так званої Чиказької школи, вживши термін «маргінальна людина» («Людська міграція і маргінальна людина», 1928 р.). Його погляди були розвинуті Е. Стоунквістом, Т. Шибутані та іншими, що призвело до формування в 60-х роках минулого століття так званої культурологічної (загалом американської) концепції маргінальності. На цей період припадає формування іншої концепції маргінальності – структурної, яка в цілому характеризує західноєвропейське бачення цього явища (А. Фарж,

Я. Штумський). Вітчизняні ж дослідження маргінальності мають три основні хвилі розгортання: злам 80–90-их років ХХ століття (Є. Рашковський, Є. Старіков, Б. Шапталов, В. Щапінський тощо); перша третина 90-х років ХХ століття (О. Атоян, С. Кагермазова, К. Феофанов, Н. Фролова та інші); кінець 90-х років (Ю. Бродецька, А. Маслов, В. Муляр, І. Попова, М. Шульга тощо.).

У підрозділі 1.2. – *«Ідентичність – стрижнева проблема маргінального індивіда»* – шляхом виявлення сутності маргінального індивіда та ідентичності обґрунтовується їхня органічна єдність і доводиться, що формування маргінального індивіда закономірно тягне за собою загострення ідентичності як серцевини його самості – тієї світоглядно-буттєвої якісної ознаки індивіда, без якої він не існує. Маргінальний індивід – філософське поняття, що фіксує суспільний статус людського індивіда, який перебуває на зламі соціокультурних стандартів або поза ними й своєю життєдіяльністю та внутрішньою структурою людських сил відображає особливості кожного з них, не належачи повністю до жодного. Ідентичність індивіда – це філософське поняття, яке відображає його стрижневу, внутрішню, світоглядно-ціннісну, субстанційну якість як самототожності, самості, що виражається органічною цілісністю усіх людських сил індивіда. Ідентичність завжди виступає в однині. Людський індивід з багатьма ідентичностями (концепція «соціальних ролей») рано чи пізно вступає в конфлікт із самим собою, а якщо цього не відбувається, це означає лише одне: даний людський індивід не має сталих духовно-світоглядних цінностей, які укорінювали б його у бутті і «утримували» як особливу людську сутність.

В основі ідентичності індивіда лежить його природне підґрунтя, незмінне протягом усього життя, а також система соціальних якостей як відображення лабільних суспільних інтеракцій людини, що зумовлює їх змінність. Ідентичність індивіда одночасно і стійке утворення (завдяки природним основам індивіда), і змінне утворення (завдяки соціальним основам індивіда). Це дає можливість індивіду одночасно і змінюватись, адаптовуватись до зовнішнього середовища, і оберігати власне «Я» як свою ідентичність. Тому будь-які перетворення в соціумі та біологічно-соціальній структурі індивіда можливі доти, доки вони створюють таке напруження індивідуальної життєдіяльності людини, позитивне зняття якого можливе в рамках наявної внутрішньої композиції людських сил індивіда, тобто ідентичності. У такому стані сама ідентичність фактично не є проблемою для індивіда, адже він діє в рамках адекватного для нього соціокультурного стандарту. Такою вона стає лише тоді, коли індивід починає втрачати цей зв'язок, перетворюючись врешті на маргінала. Йдеться передусім про такі трансформації суспільного організму, за яких постає явна загроза втрати індивідом власного «Я», стабільної композиції внутрішньої структури його людських сил, яке виражається кризою ідентичності. Криза ідентичності – стан маргінального людського індивіда, за якого внутрішня композиція його людських сил (ідентичність) стає неадекватною зовнішнім умовам життєдіяльності людини. З'являються сумніви щодо власної повноцінності, гіпертрофоване занепокоєння майбутнім, невизначеність своїх соціальних зв'язків, переживання щодо власної ізоляції, хвороблива сором'язливість, самотність тощо. Відбувається переформатування,

перебудова й навіть руйнування вказаної вище композиції, а людський індивід входить у маргінальний статус і надалі шукає варіанти подальшого свого функціонування: від заглиблення в маргінальність до набуття нової ідентичності шляхом виходу зі статусу маргінала та переходу в статус нормала.

Другий розділ – «Поняття та головні виміри ідентичності маргінального індивіда» – включає три підрозділи.

Підрозділ 2.1. – «Поняття ідентичності маргінального індивіда» – констатує практичну відсутність розвідок взаємозв'язку маргінальності та ідентичності. Це, з одного боку, не обтяжує дане дослідження усталеними щодо його предмета стереотипами та відкриває широке поле для наукової імпровізації, а з іншого – створює труднощі як змістовного характеру, так і у вимірі дефініцій. У цьому разі залишається єдиний методологічний шлях – синтезувати поняття маргінального індивіда та ідентичності індивіда і на цій основі обґрунтувати сутність і поняття ідентичності маргінального індивіда.

Порівняльний аналіз вказаних понять створює враження їх логічної суперечливості та несумісності, адже сутність маргінального індивіда виражає змінність, нестабільність, перехідність, тоді як сутність ідентичності – тягловість, континуальність, постійність. Насправді обидва вказані явища життєдіяльності людини володіють тим спільним, на чому може ґрунтуватися їхня логічна і практична сумісність. Структурно ідентичність характеризується природно-фізіологічною основою, вектором розгортання якої є сталість, континуальність, постійність прояву сутності індивіда, а також соціальною складовою, векторно спрямованою на гнучкість, змінність, адаптацію, відкритість людського індивіда як незавершеної системи. Маргінальний ж індивід, крім зламовості, перехідності, нестабільності власного буття, володіє соціальною пам'яттю, у якій зосереджені структуровані матриці його життєдіяльності до маргінального статусу, тобто статусу нормала, що є об'єктивною основою для подолання маргінального життя індивіда.

Отже, маргінальний індивід та ідентичність індивіда, незважаючи на їхню зовнішню змістовну і понятійну суперечливість, насправді сумісні явища. Об'єктивною підставою цього є, з одного боку, потенціал гнучкості, удосконалення, яким володіє ідентичність у вимірі своєї соціальності, з іншого – потенціал нормала, яким володіє маргінальний індивід завдяки соціальній пам'яті. Це означає, що явище ідентичності маргінального індивіда існує так само об'єктивно, як і, наприклад, явище ідентичності звичайного, соціально-нормального індивіда. Ідентичність маргінального індивіда – філософське поняття, що фіксує субстанційну, внутрішньодетерміновану якість маргінала, який, зберігаючи природно-фізіологічні основи свого функціонування, зазнає корінних трансформацій соціальної складової внаслідок набуття ним статусу людського індивіда, що перебуває на зламі соціокультурних стандартів або поза ними і своєю життєдіяльністю та внутрішньою структурою людських сил відображає особливості кожного з них, не належачи цілковито до жодного.

У підрозділі 2.2. – **«Укоріненість у бутті – смисложиттєвий вимір маргінального індивіда»** – характеризується сучасний світ як настільки нестабільний та змінний, що неймовірним чином загострює проблему

збереження й ствердження ціннісних підвалин людини. Від неї життя вимагає таких людських якостей, які ще в недалекому минулому вважалися рідкісними. У цьому контексті укоріненість у бутті виступає світоглядно-сміисловою основою пошуку маргінальним індивідом своєї ідентичності. Пояснення цьому знаходимо в особливостях буття людини в сучасному світі, що характеризується прискоренням ритмів життя народів, націй, соціальних спільностей та окремих індивідів. Крім того, спостерігаємо асинхронність розвитку сучасного світу, що призводить до його розщеплення у вимірі людського сприйняття. Втрачається континуум, єдність, цілісність як світу, так і його сприйняття не тільки звичайною людиною, але й маргінальною. Розірваність сучасного світу, його подрібненість та ситуаційність буття сучасної людини (і маргінальної також) створюють ефект людського життя як набору подій, які виникають спонтанно й проходять одна за іншою. До цього додається калейдоскопічність світу як наслідок постійного розгону історії.

Вказані риси сучасного світу створюють ефект своєрідного хаосу, у якому важко знайти логіку. Відсутність останньої закономірно навіює індивідові ситуацію абсурду. Для нього вона стає неприродною, нелогічною, а тому ворожою. Фактично мова йде про виникнення та постійне продукування типових маргінальних умов для індивіда. Виникає своєрідна проблема в проблемі – стан, який для маргінала стає набагато гострішим і проблемнішим, ніж для звичайного людського індивіда. Загострення почуття закинутості, забутості у світі для маргінала особливе, бо воно подвоюється, потроюється. Світоглядна розгубленість і необхідність будувати своє життя в таких умовах – проблема, яка постає перед маргіналом.

Отже, укоріненість в бутті як смисложиттєвий вимір маргінального індивіда зумовлює своє методологічне значення тим, що поєднує низку явищ, життєвих параметрів людини, які мають одну основу – маргінальний статус індивіда. Такими однорідними гранями останнього є криза його ідентичності, абсурдність життя, світоглядна розгубленість, занепад потенціалу живучості. Однак іншим боком такої життєвої перспективи стає безумовна вимога й об'єктивна потреба індивіда будувати своє життя та майбутнє поза цілісністю світу, але в рамках внутрішньої цілісності свого ества. Бо хіба абсурдність життя, як зазначав А. Камю, вимагає того, щоб від нього бігли? У такому випадку віра в абсурдність існування повинна бути керуванням до дії. Ідеться про людей, здатних жити в злагоді із собою. Тому маргінал має навчатися такої укоріненості в бутті, яка для нього є комфортною і природною. Саме буттєве стояння – гарантія відновлення власної ідентичності в умовах, коли створюється маргінальна ситуація і людина отримує відповідний статус.

У *підрозділі 2.3. – «Самореалізація маргінального індивіда – діяльнісний спосіб утвердження його ідентичності»* – зазначено, що укоріненість у бутті виступає не єдиним виміром ідентичності маргінального індивіда, бо важливо й те, яким чином, у яких життєвих обставинах людина, що набула статусу маргінала, може його долати й відновлювати себе в соціально-нормальному статусі. Таким, по суті, діяльнісним виміром (принципом) є самореалізація його особистості. Вона як і ідентичність маргінального індивіда актуалізує проблему так званих буттєвих цінностей (А. Маслоу). З цих позицій

самореалізація особистості маргінального індивіда – органічний спосіб його буття, адже буттєві цінності і формують стрижень людської ідентичності. Звідси випливає, що без самореалізації власної особистості маргінальний індивід не в змозі позбутися свого соціального статусу та набути статусу соціального нормала.

Є кілька найважливіших властивостей самореалізації особистості як діяльнісного принципу ствердження маргінальним індивідом власної ідентичності. Насамперед та, яка виражає її як **самореалізацію**, як **самопроцес**, як процес свідомий, осмислений людиною. Вузлові умови цієї властивості – самопізнання та самооцінка – ті висхідні елементи самореалізації особистості, які роблять останню єдиним діяльнісним способом збереження власного «Я», ідентичності. До цього додається **само модель** як своєрідне керівництво до дії, у якій проявляються цілеспрямованість і самоконструювання особистості індивіда як сутнісні риси його самореалізації. Тоді остання набуває ознак вільного розгортання всіх сил людини як **самодіяльність**.

Самореалізація особистості – завжди вольовий процес. У контексті маргінального індивіда така позиція – одна з ключових: він має максимально напружувати всі свої потенції задля найбільшої їх реалізації, що буде обов'язковою умовою подолання маргінального статусу. Крім того, самореалізація особистості завжди здійснюється за внутрішньою потребою – ключовою мотиваційною силою життєдіяльності індивіда. Вона є домінантною в системі всіх потреб індивіда. Її найважливіші сутнісні ознаки – полівалентність, заміщення та кумуляційний характер. Інтегральний зміст вказаних ознак полягає в тому, що потреба особистості в самореалізації може бути задоволена завдяки іншим, практично всім потребам індивіда, «підміняти», заміщувати їх, а також акумулювати в собі концентрований потенціал системи потреб і спрямовувати в ту сферу життєдіяльності індивіда, у якій цей потенціал отримає найбільшу практичну реалізацію. Маргінальному індивіду функціонування такої потреби дозволяє виходити за межі свого статусу, набуваючи, таким чином, статусу соціально-нормального індивіда.

Основне завдання **третього розділу** дисертації – **«Ідентичність маргінального індивіда в реаліях функціонування сучасного українського суспільства»** – піддати аналізу стан маргінальних процесів у сучасній Україні, а також розкрити основні контексти ідентичності маргінала в ній.

У **підрозділі 3.1.** – **«Маргінальні процеси в сучасній Україні»** – наскрізною є ідея про те, що маргінальні процеси в сучасному українському суспільстві не є чимось унікальним на тлі світових, цивілізаційних процесів. Наголошуємо, що маргінальність – суттєва тенденція розвитку сучасного світу. Українське ж суспільство, яке сьогодні вирішує низку фундаментальних завдань (розбудова державності, демократизація основних сфер життя тощо), тією чи іншою мірою відкривається світові. Цим воно «переносить» на себе всі суттєві особливості його розвитку: прискорення (ушвидшення) темпів розгортання усіх без винятку сфер життя людського соціуму, глобалізацію, інформатизацію, мережевість та ін. На ці особливості накладається така важлива тенденція сучасного світу, як його асинхронність у розвитку внутрішніх складових. Сфери діяльності та відповідні суспільні та

індивідуальні мотиви людей, які ще вчора визначали авангардні напрями розвитку, сьогодні поступаються місцем іншим, і цей процес прискорюється. Отже, Україна «втягується» у світові тенденції маргіналізації. Одночасно проявляється другий контекст маргінальних процесів в Україні – суто внутрішній, означений особливостями сучасного українського соціуму. Виникає ефект «маргінальності у маргінальності», який притаманний нашому суспільству.

У дисертації показано два стандарти входження українського суспільства у маргінальні процеси: загальносвітовий та суто український. Їхня відмінність полягає в рівні чутливості до постійних суспільних трансформацій у якості ознаки часу та маргіналізації практично всіх сфер життєдіяльності людини як неминучого наслідку таких трансформацій. Перевага зовнішнього світу (демократичних, передових країн) в цьому контексті полягає в тому, що він досить давно живе в умовах трансформацій, а людина в ньому виробила відносну здатність безболісно реагувати на постійні зміни життя, тоді як український соціум і його громадяни чи не вперше стикаються з такими обставинами.

Основними факторами маргінальних процесів в Україні, крім показаних вище, є також структурні зміни в суспільстві (економічні, соціально-політичні тощо); утрата важливості й функцій суспільних інституцій, які раніше «цементували» явище ідентичності; розрив із власною культурною спадщиною; накладання соціальної та вікової кризи в молоді й людей похилого віку; безробіття; масові міграції людей тощо.

Головний наслідок маргінальних процесів у сучасній Україні той, що на рівні окремої людини створюються об'єктивні умови для поступової або швидкої загрози руйнування й навіть втрати власного «Я», своєї унікальності, своєрідності, ідентичності. Одночасно це стає головною проблемою сучасного українського маргінала.

У *підрозділі 3.2. – «Основні контексти ідентичності маргінала в українському суспільстві»* – наголошується, що аналіз проблеми ідентичності маргінального індивіда в сучасному українському суспільстві змушує звертатись до історичних, духовно-світоглядних, морально-етичних, навіть своєрідних історико-генетичних контекстів українця та його ментальності. У цьому смислі заслуговує на увагу висновок М. Шлемкевича про українську людину як загублену, розщеплену та розгублену. На думку вченого, цей процес розгортався тривалий час, наслідком чого є сучасний українець – людина, яка за своєю сутністю є маргіальною. Цей висновок, сформульований М. Шлемкевичем ще в минулому столітті, у своїй основі актуальний і сьогодні. Це підтверджується результатами багатьох досліджень, зокрема вивченням спільної ідентичності українців протягом усіх років незалежності. Разом з тим, суспільні процеси останнього часу, пов'язані з Революцією Гідності (Євромайданом), окупацією Криму та російською агресією проти України, спричинили потужні зрушення у ціннісних пріоритетах українців, зокрема у вимірах їх просторово-територіальної, громадянської, державницької ідентичності, усвідомлення ними європейського майбутнього України.

ВИСНОВКИ

Головним висновком дисертаційного дослідження є той, що ідентичність виступає стрижневою проблемою маргінального індивіда, а тому однією з фундаментальних проблем суспільного розвитку. Це зумовлює її особливий статус у рамках гуманітарного знання, а надто соціально-філософського як методологічного за своєю сутністю.

Явище маргінальності (й маргінального індивіда) зумовлене об'єктивними тенденціями суспільного розвитку, насамперед прискоренням історії. Воно періодично загострює суперечність між наявним станом життєдіяльності людей і гострою необхідністю його подолання та створює своєрідне напруження цивілізації, вихід з якого – кардинальна зміна всього устрою людського життя як Відповідь на Виклик історії. У цьому процесі певна частина людей не встигає адаптуватися до нових умов і виштовхується на край, межу або навіть за межі соціокультурного стандарту. Так виникають типові маргінальні умови й маргінальні індивіди. Зважаючи на те, що історія постійно прискорюється, такі крайні загострення показаної вище суперечності буття людини стають усе частішими й у наш час перетворилися на стійку тенденцію, зробивши маргінальність суттєвою ознакою сьогодення, а також важливою проблемою соціально-філософських досліджень. Останні розпочалися в 30-х роках минулого століття, мали кілька періодів розвитку й сьогодні посідають важливе місце в структурі гуманітарних розвідок.

Ідентичність – стрижнева проблема буття маргінала. Маргінальний індивід – це окремих представник людського суспільства, що перебуває на зламі двох або більше соціокультурних стандартів чи поза ними й своєю життєдіяльністю та внутрішньою структурою людських сил відображає особливості кожного з них, не належачи повністю до жодного. Ідентичність – концентрована внутрішня якість індивіда, яка виражає його єство, самість і характеризує індивіда з боку єдності та цілісності внутрішньої структури його людських сил. Ідентичність індивіда є одночасно і стійким утворенням (завдяки незмінним природним основам індивіда), і змінним утворенням (завдяки лабільним соціальним основам індивіда). Тому ідентичність для індивіда, який функціонує в межах адекватного для нього соціокультурного стандарту, не є проблемою. Проблемою вона стає лише для індивіда, який у силу певних об'єктивних або суб'єктивних факторів утрачає або втратив зв'язок з адекватними для себе соціокультурними умовами буття, тобто для маргінального індивіда. Тоді виникає так звана криза ідентичності – такий стан людського індивіда, коли внутрішня композиція його людських сил (ідентичність) стає неадекватною зовнішнім умовам життєдіяльності. Починається процес переформатування, перебудови й навіть руйнування вказаної композиції, людський індивід уходить у маргінальний статус і надалі шукає варіанти подальшого свого функціонування: від заглиблення в маргінальність до набуття нової ідентичності і, таким чином, виходу зі статусу маргінала та переходу в статус нормала.

При визначенні поняття ідентичності маргінального індивіда створюється враження логічної суперечності й несумісності явищ маргінального та

ідентичності. Адже сутність маргінального індивіда виражає змінність, нестабільність, перехідність, а сутність ідентичності – тягловість, континуальність, постійність. Насправді ці поняття сумісні, об'єктивною підставою чого є, з одного боку, потенціал гнучкості, удосконалення, яким володіє ідентичність будь-якого індивіда, зокрема й маргінального, у вимірі його соціальності, з іншого – потенціал нормала, яким володіє маргінальний індивід завдяки соціальній пам'яті про себе як про соціальний суб'єкт, який до потрапляння в маргінальний статус функціонував у рамках адекватних для його ідентичності соціокультурних умов. Це дає можливість сформулювати таке: ідентичність маргінального індивіда – це філософське поняття, що фіксує субстанційну, внутрішньодетерміновану якість маргінала, який, зберігаючи природно-фізіологічні основи свого функціонування, зазнає корінних трансформацій соціальної складової такого функціонування внаслідок набуття ним статусу людського індивіда, що перебуває на зламі соціокультурних стандартів або поза ними й своєю життєдіяльністю та внутрішньою структурою людських сил відображає особливості кожного з них, не належачи повністю до жодного.

Головні сутнісні виміри ідентичності маргінального індивіда – його укоріненість у бутті (буттєве стояння) та самореалізація його особистості. Укоріненість у бутті виступає світоглядно-смісловою основою пошуку ідентичності маргінального індивіда та гарантією її збереження в умовах постійного прискорення темпів розвитку світу, його асинхронності, втрати континіуму, розірваності, подрібненості, ситуаційності та калейдоскопічності, які зумовлюють світоглядну розгубленість маргінала, втрату потенціалу його живучості, адаптації до постійних суспільних перетворень і загрозу назавжди опинитися в маргінальному становищі. Самореалізація особистості – діяльнісний спосіб пошуку ідентичності маргінального індивіда, оскільки вона актуалізує проблему так званих буттєвих цінностей, що становлять стрижень людської ідентичності. Тому без самореалізації особистості маргінальний індивід не в змозі позбутися свого статусу й долати маргінальність як таку. Вузлові виміри самореалізації – самопізнання, самооцінка й само модель як своєрідне керівництво до дії, де проявляється цілеспрямованість і самоконструювання особистості індивіда. Самореалізація особистості – завжди вольовий процес, який здійснюється на межі всіх потенційних можливостей людини. Ключовою мотиваційною її силою виступає потреба особистості в самореалізації як доміантна в системі потреб індивіда. Основними її властивостями є полівалентність, заміщення та кумуляційний характер. Маргінальному індивіду повне функціонування такої потреби дозволяє виходити за межі свого статусу, набуваючи, таким чином, статусу соціально-нормального індивіда.

Україна входить у світовий цивілізаційний процес і «переносить» на себе всі суттєві особливості його розвитку. Суто внутрішній контекст маргінальних процесів в Україні – своєрідна «маргінальність у маргінальності». Серед основних факторів маргінальних процесів в Україні – структурні зміни в суспільстві (економічні, соціально-політичні тощо); втрата важливості та функцій колишніх суспільних інституцій, які раніше «цементували» явище

ідентичності; розрив із власною культурною спадщиною; накладання соціальної та вікової кризи в молоді й людей похилого віку, безробіття, масові міграції людей.

Аналіз проблеми ідентичності маргінального індивіда в сучасному українському суспільстві змушує звертатись до історичних, духовно-світоглядних, морально-етичних, навіть своєрідних історико-генетичних контекстів українця та його ментальності. У цьому смислі заслуговує на увагу висновок М. Шлемкевича про українську людину як загублену, розщеплену та розгублену. Він підтверджений результатами багатьох досліджень, зокрема дослідженнями спільної ідентичності українців протягом усього періоду нашої незалежності. Разом з тим, процеси останнього часу, пов'язані з Революцією Гідності (Євромайданом), окупацією Криму та російською агресією проти України, зумовили потужні зрушення у ціннісних пріоритетах українців, зокрема у вимірі їх просторово-територіальної, громадянської, державницької ідентичності, усвідомлення ними європейського майбутнього України тощо.

Окремий висновок дисертаційної роботи полягає в особливій перспективності наукового, зокрема соціально-філософського як методологічного за своєю сутністю, аналізу ідентичності як проблеми маргінального індивіда. У вказаному контексті варто прогнозувати актуалізацію таких аспектів проблеми, як її структура, конкретні соціальні механізми становлення та розгортання, маргінальні процеси серед молоді – найбільш вразливої верстви українського суспільства в сучасній Україні тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Литвинчук О. В. Ідентичність: актуалізація проблеми / О. В. Литвинчук // Нова парадигма: журнал наукових праць / [гол. ред. В. П. Бех; Нац. пед. університет імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма»]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 94. – С. 71–79.
2. Литвинчук О. В. До питання про ідентичність маргінального індивіда: обґрунтування взаємозв'язку / О. В. Литвинчук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 41. – С. 267–273.
3. Литвинчук О. В. Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-філософський аналіз / О. В. Литвинчук // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 8. – 2011. – С. 195–202.
4. Литвинчук О. В. Від маргінальності до кризи ідентичності / О. В. Литвинчук // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 10. – 2012. – С. 57–66.
5. Литвинчук О. В. Концептуалізація маргінальності: основні підходи / О. В. Литвинчук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 60.(№ 5). – С. 349–353.

6. Литвинчук О. В. Соціалізація маргінального індивіда в умовах суспільних трансформацій: соціально-філософський аналіз / О. В. Литвинчук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 428–432.

7. Литвинчук О. В. Самореалізація маргінального індивіда як спосіб збереження власної ідентичності / О. В. Литвинчук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№ 8). – С. 243–245.

8. Lytvynchuk O. Identity as a key problem of a marginal individual: social and philosophical analysis / O. Lytvynchuk // Unikal. – Baku, 2014. – № 1. – S. 66–72.

Публікації у закордонних виданнях:

9. Литвинчук О. В. До питання про маргінальність: обумовленість взаємозв'язку відчуження, аномії, самотності / О. В. Литвинчук // *Materialy Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji «Perspektywy rozwoju nauki we współczesnym świecie»* / (29.03.2012–31.03.2012). – Kraków, 2012. – S. 9–12.

10. Литвинчук О. В. Прояви маргінальності в українському суспільстві: соціально-філософський аналіз / О. В. Литвинчук // *Zbiór raportów naukowych. «Wpływ badań naukowych»* (28.04.2013–30.04.2013). – Bydgoszcz : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – S. 71–76.

11. Литвинчук О. В. О проблемах адаптации участников войны к мирной жизни / О. В. Литвинчук // *Конфликты и войны в мировой истории: труды Международной конференции.* – Воронеж : ФГБОУ ВПО «Воронежский государственный технический университет», 2013. – С. 139–143.

12. Литвинчук О. В. Маргінальність – закономірність чи випадковість? / О. В. Литвинчук // *Zbiór raportów naukowych. «Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku».* (30.12.2013–31.12.2013). – Zakopane : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. – S. 105–106.

13. Криза ідентичності як індикатор маргінальності / О. В. Литвинчук // *Zbiór raportów naukowych. «Współczesne tendencje w nauce i edukacji».* (27.02.2014.–28.02.2014). – Warszawa : Sp. zo.o. «Diamond trading tour», 2014. – S. 72 – 73.

Публікації в інших виданнях:

14. Литвинчук О. В. Українська національна ідентичність / О. В. Литвинчук // *Шевченківські дні – 2009.* Гуманітарні науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених / [за ред. к.і.н. Ю. В. Латиша]. – К., 2009. – С. 46–48.

15. Литвинчук О. В. Маргінальність як проблема сучасного суспільства / О. В. Литвинчук // *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наукових праць за результатами Третьої міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців, 8 грудня 2010 р.* / [за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха]. – Житомир : видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2010. – С. 71–73.

16. Литвинчук О. В. Становлення ідентичності особистості / О. В. Литвинчук // Тези XXXVI науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню науки. – Житомир : ЖДТУ, 2011. – Т. II. – С. 370–371.
17. Литвинчук О. В. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізаційних процесів сучасного суспільства / О. В. Литвинчук // Сучасна наукова думка – 2011: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв : Барви України, 2011. – С. 88–89.
18. Литвинчук О. В. Маргінальність як умова самовираження людини / О. В. Литвинчук // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012», 18–19 квітня 2012 р.: (матеріали доповідей та виступів) / [редкол.: А. Є. Конверський та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Ч. 7. – С. 119–121.
19. Литвинчук О. В. Становлення ідентичності маргінального індивіда в трансформаційному суспільстві / О. В. Литвинчук // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013», 16–17 квітня 2013 р.: [матеріали доповідей та виступів] / [редкол.: А.Є. Конверський та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 8. – С. 134–136.
20. Литвинчук О. В. Соціальні механізми розгортання ідентичності маргінального індивіда / О. В. Литвинчук // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. – Житомир : ЖДТУ, 2013. – Т. II. – С. 403–404.
21. Литвинчук О. В. Маргінальний індивід в умовах глобалізаційних процесів сучасного суспільства / О. В. Литвинчук // Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 березня 2013 р. – Житомир : ПП «ДжіВіЕс», 2013. – С. 75–78.

АНОТАЦІЇ

Литвинчук О. В. Ідентичність як проблема маргінального індивіда: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2014.

Дисертація присвячена актуалізації та соціально-філософській концептуалізації ідентичності як проблеми маргінального індивіда. Здійснено аналіз методологічних засад дослідження ідентичності маргінального індивіда в соціальній філософії, обґрунтовано маргінальність у якості суттєвої ознаки сучасного світу й важливої проблеми соціальної філософії, показано органічний взаємозв'язок явищ маргінального індивіда та його ідентичності, визначено останнє як стрижневу проблему маргінального індивіда. Розкрито сутність ідентичності маргінального індивіда, сформульовано її поняття. Досліджено головні виміри ідентичності маргінального індивіда. Проаналізовано стан маргінальних процесів у сучасній Україні, розкрито основні контексти ідентичності маргінала в українському суспільстві.

Ключові слова: маргінальний індивід, ідентичність, напруження цивілізації, цивілізаційні виклики, криза ідентичності, ідентичність маргінального індивіда, укоріненість маргінального індивіда в бутті, самореалізація маргінального індивіда, прискорення темпів суспільного розвитку.

Литвинчук О. В. Идентичность как проблема маргинального индивида: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена актуализации и социально-философской концептуализации идентичности как проблемы маргинального индивида. Осуществлен анализ методологических основ исследования идентичности маргинального индивида в социальной философии, обосновано маргинальность в качестве существенного признака современного мира, показано органическую взаимосвязь явлений маргинального индивида и его идентичности, определено последнее как стержневая проблема маргинального индивида.

Раскрыта сущность идентичности маргинального индивида. Идентичность маргинального индивида – это философское понятие, которое фиксирует субстанционное, внутреннедетерминированное качество маргинала, которое, сохраняя природно-физиологические основы своего функционирования, претерпевает коренные трансформации его социальной составляющей вследствие обретения маргиналом статуса человеческого индивида, который находится на рубеже социокультурных стандартов или вне их и своей жизнедеятельностью и внутренней структурой человеческих сил отражает особенности каждого из них, не принадлежа полностью ни к одному.

Осуществлен анализ главных измерений идентичности маргинального индивида: укорененности в бытии (бытийное стояние) и самореализации личности. Первое – это смысложизненное измерения идентичности маргинального индивида и актуализируется в контексте особенностей современного мира (ускорение темпов развития, асинхронность, разорванность, раздробленность и ситуационность, калейдоскопичность и др.) и последствий бытия маргинала в нем (мировозренческая растерянность, потеря живучести, адаптации к постоянным общественным изменениям). Самореализация – деятельностный способ утверждения идентичности маргинала и осуществляется по потребности, которая отличается поливалентностью, замещением и кумуляционным свойством.

Проанализировано состояние маргинальных процессов в современной Украине. Обоснованы два стандарта ее вхождения в маргинальные процессы – общемировой и украинский. Их отличие – в степени чувствительности к постоянным трансформациям общества как признака времени и маргинализации многих сфер жизнедеятельности человека. Основные факторы маргинальных процессов в Украине – структурные изменения в общественной жизни; потеря значимости и функций бывших общественных институций,

которые «цементировали» феномен идентичности; разрыв с собственным культурным наследием; наложение социального и возрастного кризисов у молодежи и людей преклонного возраста; безработица, массовые миграции и др.

Раскрыты основные контексты идентичности маргинала в украинском обществе. Анализ исторических, духовно-мировоззренческих, морально-этических, даже своеобразных исторически-генетических контекстов (оснований) украинца дает право квалифицировать его как человека в своей сущности маргинального. Это иллюстрируется исследованиями состояния общей идентичности современных украинцев на протяжении всех лет независимости. С другой стороны, процессы последнего времени, связанные с Революцией Достоинства, оккупацией Крыма и российской агрессией против Украины, вызвали мощные сдвиги у приоритетах украинцев, в частности, в измерениях их пространственно-территориальной, гражданской, государственнической идентичности, осознании европейского будущего Украины.

Ключевые слова: маргинальный индивид, идентичность, напряжение цивилизации, цивилизационные вызовы, кризис идентичности, идентичность маргинального индивида, укорененность маргинального индивида в бытии, самореализация маргинального индивида, ускорение темпов общественного развития.

Lytvynchuk O.V. Identity as a problem of a marginal individual: social and philosophical analysis. – Manuscript.

Dissertation for the Degree of Candidate of Science in the speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. Dragomanova National Pedagogical University. – Kyiv, 2014.

Dissertation is dedicated to actualization and social and philosophical conceptualization of identity as a problem of marginal individual. The methodological principles for the research of marginal individual identity in social philosophy are analyzed. Marginality as a significant feature of modern life and an important problem of social philosophy is proved. The fundamental unity between marginal individual phenomena and his/her identity is shown; the latter is defined as a pivotal issue of a marginal individual. The essence of a marginal individual is discovered, its notions are stated. The main dimensions of a marginal individual identity are analyzed. The state of marginal processes in modern Ukraine is considered. The main contexts of marginal identity in Ukrainian society are shown.

Key words: marginal individual, identity, civilization tension, civilization challenges, identity crisis, marginal individual identity, rootedness of a marginal individual in existence, marginal individual self-realization, social development acceleration.

Підписано до друку 05.08. 2014 р. Формат 60x84/16.
Папір друкарський. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 548.
Віддруковано з готових оригінал-макетів автора
у Житомирському державному технологічному університеті
вул. Черняхівського, 103, м. Житомир, 10005
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ЖТ
№ 08 від 26.03.2004 р.